

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2003 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2003

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2003

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

JOLITA MULĖVIČIŪTĖ

UŽDRAUSTI PAMINKLAI: VILNIAUS SENIENŲ MUZIEJAUS REORGANIZAVIMAS IR JO PADARINIAI

Apie 1855 m. Vilniuje įsteigtus Senienų muziejų ir Laikinąją archeologijos komisiją rašė daugelis XIX a. istorijos tyrinėtojų. Specialistai ne kartą aptarė abiejų institucijų atsiradimo aplinkybes ir gyvavimo faktus, įvardijo jų bendrąją reikšmę¹ bei įtaką atskiroms kultūros sritims – archeologijai², muziejinkystei³, dailei⁴. Gausi istoriografija leistų manyti, jog tema išsemta. Tad ar verta vėl prisiminti Senienų

¹ A. T a u t a v i č i u s, Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1969, p. 43–44; A. T a u t a v i č i u s, Vilniaus Senienų muziejus ir Archeologijos komisija, ten pat, 1982, Nr. 4, p. 12–22; M. S t o l z m a n, *Nigdy od ciebie miasto...*, Olsztyn, 1987; E. A l e k s a n d r a v i č i u s, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius, 1989; Ž. B ū č y s, S. P i v o r a s, Pirmasis viešas muziejus Lietuvoje, *Kultūros barai*, 1996, Nr. 4, p. 66–71; A. R o m a n o w s k i, *Pozytywizm na Litwie: polskie życie kulturalne na ziemiach litewsko-białorusko-inflanckich w latach 1864–1904*, Kraków, 2003.

² A. A b r a m o w i c z, *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa, 1967; P. K u l i k a u s k a s, G. Z a b i e l a, *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999.

³ N. K e r š y t ė, *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*, Vilnius, 2003.

⁴ E. A l e k s a n d r a v i č i u s, Viešos paveikslų galerijos Vilniuje sumanymas, *Kultūros barai*, 1991, Nr. 10, p. 67–69; Nr. 11, p. 69–70; J. Š i r k a i t ė, Dailės mecenatystė Lietuvoje XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje, *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*, t. 1, Vilnius, 1995, p. 217–269; И. С в и р и д а, *Между Петербургом, Варшавой и Вильно: художник в культурном пространстве*, Москва, 1999.

Beje, reikia pastebėti, jog pastaruoju metu atsiranda naujų tyrinėjimų, kuriuose gvildenami dar neaptarti Senienų muziejaus fondų aspektai, kaip antai egzotiški eksponatai bei fotografijos. Žr.: M. M a t u l y t ė, Egzotika Vilniaus senienų muziejaus rinkiniuose, *Kultūrologija*, t. 11, Vilnius, 2004, p. 190–204.

muziejaus problematiką? Teigiamą atsakymą į šį klausimą, regis, pagrįstų dvejopi argumentai.

Pirmausia derėtų pastebėti, jog dauguma rašiusiųjų pagrindinį dėmesį skyrė Archeologijos komisijai, o jos globojamo muziejaus struktūrą analizavo probėkšmais ir palyginti formaliai – vien faktografiniu, statistiniu požiūriu. Į muziejinių rinkinių ypatumus nuodugniau gilinėsi autoriai dažnai tenkinosi kuriuo nors vienu aspektu – archeologinių eksponatų arba meno kūrinų nagrinėjimu. Ko gero, tik Nastazija Keršytė pamėgino apibrėžti Vilniaus Senienų muziejaus sandarą, jo rinkinius priskirdama renesanso bei Apšvietos laikotarpiu susiformavusiam enciklopediniam kolekcijų tipui⁵.

Kita vertus, beveik visus tyrinėtojus domino Senienų muziejaus istorija iki 1865 m., kai buvo pakeistas šios įstaigos statusas ir pertvarkyti fondai. Vėlesnis laikotarpis aptarinėtas itin retai, be to, apsiribota lakoniškais faktais, kurie lemdavo vienintelę išvadą: reorganizuotoji muziejinė institucija buvusi skirta skleisti imperijos ideologiją ir rusinti Lietuvos visuomenę.

Neabejodami tokio teiginio pagrįstumu, kartu manytume, jog įvertinant Senienų muziejaus pertvarkymą ir apibūdinant po 1865 m. susiklosčiusią kultūrinę situaciją jo nepakanka. Problemos esmę suformuluotume kiek kitaip: nors muziejaus reforma turėjo įgyvendinti imperinės valdžios lūkesčius ir paskatinti Šiaurės Vakarų krašto gyventojų rusifikavimą, iš tiesų ji atliko kitą funkciją – pagreitino LDK tradicijų irimą ir dalį Lietuvos šviesuomenės pastūmėjo integruotis į Lenkijos kultūrą. Mėginant įrodyti šį tvirtinimą, pravartu dar sykį peržvelgti muziejaus koncepcijos evoliuciją nuo pirmųjų idėjų iki reorganizacinės komisijos veiksmų.

Kaip gerai žinoma, ketinimas įkurti viešą muziejų konkretų pavidalą įgijo 1848 m., kai grafas Eustachijus Tiškevičius Vilniaus generalgubernatoriui įteikė raštą dėl Provincijos muziejaus steigimo bei šios įstaigos įstatų projektą⁶. Dokumentuose buvo siūloma suformuoti keturis eksponatų skyrius: gamtos (mineralai, augalai, gyvūnų iškamšos), senienų (archeologinės iškasenos, monetos, ginklai, dailės kūriniai), bibliotekos (spaudiniai, rankraščiai, graviūrų rinkinys) ir ūkio (žemdirbystės mašinų modeliai, namų apyvokos daiktai). Ketinta aprėpti visą regiono gamtos ir kultūros įvairovę – nuo vietinio dirvožemio pavyzdžių iki senovinių manuskriptų, nuo kasdienių padargų iki karvedžių skulptūrų. Anot Adolfo Tautavičiaus, tąkart formuluotas kraštotyrimo muziejaus variantas⁷. Ši koncepcija neabejotinai išreiškė

⁵ N. Keršytė, min. veik., p. 75.

⁶ E. Tiškevičiaus 1848 01 24 raštas Vilniaus generalgubernatoriui, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 31–1377, l. 1–6; Vilniaus Provincijos muziejaus įstatatai [b. d.], ten pat, f. 31–1376, l. 1–7.

⁷ A. Tautavičius, Pirmieji sumanymai..., p. 44.

Apšvietos idealus: dokumentuose deklaruota racionalaus pažinimo vertė, pabrėžtas žinių naudingumas, orientuotasi į universalią tikrovės viziją, tegul ir pritaikyta atskiram kraštui tyrinėti. Iš esmės E. Tiškevičiaus parengti muziejaus apmatai beveik papunkčiui kartojo 1775 m. Varšuvoje pagarsintą Edukacinės komisijos nario Michała Mniszecho *Musaeum Polonicum* projektą, kuriame buvo numatyta įrengti gamtos istorijos skyrių, žymių žmonių biustų galeriją, numizmatikos ir raižinių kabinetus bei žemės ūkio mašinų ekspoziciją⁸.

Kita vertus, vilnietiška projekte būta teiginių, manytume, praaugusių Apšvietos ideologiją. „Tokių daiktų rinkinys, – rašte generalgubernatoriui dėstė E. Tiškevičius, – <...> gali atnešti žymių naudą ypač tuo atžvilgiu, jog tarp gyventojų pažadins meilę savo gimtinės kūriniams, o kartu ir *rungtyniavimą* <...> platinant bei gerinant vietinę pramonę lygiai kaip ir istoriškai tiriant savą senovę, o be to, pasitarnaus įtikinant naująją kartą, kad mūsų žemės kūriniai nė kiek nenusileidžia svetimų kraštų produktams, tik jiems reikia geresnio apdorojimo [išskirta cituojant]“⁹.

Rašte porą kart pavartota rungtyniavimo sąvoka dokumentui suteikė ypatingo aktualumo. Ji rezonavo ne tik su XVIII a. fiziokratų pažiūromis, bet ir su vienu pagrindinių XIX a. visuomenės siekių – laisvos konkurencijos principu. Su rungtyniavimo idėja siejosi siūlymas muziejuje kasmet rengti žemdirbystės ir pramonės gaminių parodas¹⁰.

Naujosios epochos nusiteikimą taip pat išreiškė požiūris į būdus muziejaus veiklai organizuoti. Antai E. Tiškevičius tvirtino, jog kuriant ir išlaikant muziejų bei gausinant jo turtus privalėtų dalyvauti įvairių luomų ir profesijų asmenys – nuo dvarininkų iki policijos pareigūnų. Jo manymu, sudarant regionui būdingos faunos ir floros rinkinius galėtų talkinti vietiniai gydytojai bei fizikos-matematikos skyrius universitetuose baigę vidurinio lavinimo mokyklų pedagogai, o renkant ikonografinę medžiagą apie istorinius paminklus – piešimo mokytojai, kurie tiektų senovinių pastatų atvaizdus¹¹. Regis, didikas muziejaus kūrimo procesą įsivaizdavo kaip platų sąjūdį, bendriems tikslams suburiantį skirtingos socialinės padėties, išsilavinimo ir interesų individus.

Taigi 1848 m. E. Tiškevičius pateikė projektą, kuriame susipynė senieji Apšvietos idealai ir naujų pozityvizmo idėjų pradmenys, tradicinis bajoriškasis patriotizmas ir ankstyvasis kapitalistinis entuziazmas. Galima spėti, jog ši koncepcija toli

⁸ Žr.: Z. Ż y g u l s k i jun., *Muzea na świecie*, Warszawa, 1982, s. 52–53.

⁹ E. Tiškevičiaus 1848 01 24 raštas..., *MAB RS*, f. 31–1377, l. 2.

¹⁰ Ten pat, l. 5v.

¹¹ Ten pat, l. 4.

gražu nebuvo vien asmeninių intelektinių grafo pastangų vaisius – ji gimė atidžiai susipažinus su kitų kraštų patirtimi¹². Matyt, formuodamas būtent tokią muziejaus viziją E. Tiškevičius siekė mažiausiai dviejų tikslų: taikytis prie tarptautinės konjunkčūros, t. y. panašių Europos institucijų „standartų“, ir drauge demonstratyviu pasiūlymų utilitarumu palenkti įtariai nusiteikusių caro administraciją. Tačiau, turint omenyje konkrečią Lietuvos padėtį, projektas buvo utopinis. Krašte, kuriam vyravo baudžiavinis dvarų ūkis ir cechinė amatų sistema, laisvo gyventojų rungtyniavimo galimybės buvo perdėm ribotos¹³. Politinio persekiojimo bei administracinių suvaržymų sąlygomis negalėjo intensyviai plėtotis ir kultūrinis visuomenės sąjūdis. Taigi, matyt, ne tik daugelio tyrinėtojų nurodyta inertiška vietinės bajorijos laikysena ar valdžios pareigūnų biurokratizmas, bet ir objektyvios galimybės pranokęs 1848 m. projekto turinys tuomet sutrukdė įgyvendinti E. Tiškevičiaus ketinimus.

¹² 1848 m. projekto kilmė galėtų tapti atskiros publikacijos tema. Istorikai projekto atsiradimą link sieti su 1843 m. E. Tiškevičiaus kelione į Suomiją, Daniją ir Švediją, kurios metu grafas domėjosi tenykščių muziejų rinkiniais. Kai kurie tyrinėtojai yra nurodę konkrečią šalį – Švediją, kurioje, anot jų, gimęs E. Tiškevičiaus sumanymas (žr.: H. C e h a k-H o ł u b o w i c z o w a, *Muzeum starożytności Wileńskiej komisji archeologicznej a Muzeum archeologiczne Uniwersytetu Stefana Batorego*, Warszawa, 1938, s. 10). Tačiau šie spėjimai vertintini kaip hipotezės, nes skandinaviškosios genezės įrodymų taip ir neaptikta. Netgi detaliame kelionės įspūdžių aprašyme (*Listy o Szwecji*, Wilno, t. 1, 2, 1846) E. Tiškevičius atskleidė tik savo susidomėjimą bibliotekomis, dailės bei istorijos paminklų kolekcijomis, pilimis, bažnyčiomis ir valdovų kapais, tuo tarpu 1848 m. pasiūlymuose pateikė universalaus muziejaus viziją, gerokai pranokusią archeologijos ir meno gerbėjo interesus. Žinoma, 1843 m. įspūdžiai galėjo paskatinti grafo norą tėvynėje įsteigti viešą muziejinę instituciją, tačiau vargu ar jie tapo tiesioginiu 1848 m. idėjų šaltiniu.

Taip pat nekorektiška būtų vienareikšmiškai tvirtinti, jog E. Tiškevičių įkvėpė būtent minėtas M. Mniszecho variantas (kuris, beje, pats buvo inspiruotas anglų patirties). Nors abu projektai akivaizdžiai panašūs. Jų panašumas itin išryškėja, prisiminus XIX a. pirmojoje pusėje vykusias Lenkijos Karalystės kultūros bei visuomenės veikėjų diskusijas, *Musaeum Polonicum* principus rutuliojusias specializuotų muziejinių ir parodinių institucijų sampratos link (žr.: A. M. D r e x l e r o w a, *Wystawy wytwórczości Królestwa Polskiego*, Warszawa, 1999). Šiame kontekste sinkretinis E. Tiškevičiaus modelis, kuriame mėginta suderinti istorijos, dailės, gamtos ir ūkio objektus, iš tiesų labiau panėšėjo į Abiejų Tautų Respublikos saulėlydyje gimusį sumanymą, nei į vis labiau modernėjančius grafo amžininkų planus.

Tačiau, kaip bebūtų, ne tiek svarbu nustatyti konkretų vilnietiškojo projekto prototipą – svarbiau apibrėžti tipologinę jo priklausomybę. Galima tvirtinti, jog 1848 m. dokumentuose išdėstyta muziejaus samprata atitiko dar Apšvietos epochoje susiformavusią racionalistinę koncepciją, kurią XVIII a. pabaigoje iškėlė Anglijos, Prancūzijos, Lenkijos, kitų šalių muziejų projektuotojai ir kurią vėliau, XIX šimtetyje, įvairiuose Europos kraštuose išplėtojo pozityvistinės ideologijos šalininkai.

¹³ Neatsitiktinai Kauno gubernatorius šoko vėsinti sumanymo autoriaus užsidegimą kasmet rengti vietos gaminių pristatymus, teigdamas, jog per tokį trumpą laiką neįmanoma atspindėti krašto pramonės pažangos. Žr.: Kauno civilinio gubernatoriaus 1848 03 09 atsakymas Vilniaus generalgubernatoriui, *MAB RS*, f. 31–1377, l. 18.

Nenuostabu, jog 1855 m. patvirtinti Senienų muziejaus įstatai ir Laikinosios archeologijos komisijos programa skyrėsi nuo pirminio varianto. Palyginti su pirmuoju, šis projektas buvo siauresnis ir labiau atitiko tiek paties E. Tiškevičiaus interesus, tiek panašių Rusijos imperijos institucijų veikimo principus. Dabar pagrindiniu tikslu įvardytas uždavinys tyrinėti praeitį: rinkti ir sisteminti kultūros bei meno paminklus, juos katalogizuoti, o tyrimų duomenis skelbti spaudoje. Greta akademinės mokslinės veiklos paminėta ir taikomoji – siūlyta Šiaurės Vakarų krašto gyventojus konsultuoti įvairiais praktiniais istorijos klausimais¹⁴. Taigi ankstesnės daugiašakės koncepcijos, pasižymėjusios ryžtingu angažavimusi kelti krašto ekonomiką, nebeliko. Šįkart Senienų muziejuje ūkio mašinų galerijos įrengti nebetinta, o apie gamtos eksponatus užsiminta tik tarp kitko. Beje, reikia pastebėti, jog naujai institucijai perduotos Vilniaus universiteto mineralogijos ir zoologijos kolekcijos niekada netapo svarbiausiais muziejaus skyriais. Jos daugiausia naudotos šviesti jaunimą, t. y. kaip vaizdinė priemonė, papildanti gimnazijų mokymo programas.

Anot Žygimanto Būčio ir Sauliaus Pivoro, „tiek komisijos nariams, tiek to meto visuomenei aktualesnės buvo istorinės senienos“¹⁵. Knygos, rankraščiai, archeologinės iškasenos, monetos, ginklai, meno kūriniai, ypač tos vertybės, kurios liudijo LDK epochą ir pavergto krašto laisvės siekius, – štai kas labiausiai rūpėjo muziejaus iniciatoriams bei lankytojams. Per keletą metų privačių aukotojų pastangomis čia buvo surinktas tikras valstybingumo laikų panteonas: valdovų ir karvedžių atvaizdai; karinės vėliavos bei uniformų detalės; architektūrinės puošmenos, taurės, žvakidės, ginklai, kilimai ir aprangos atributai su heraldiniais garsių giminių simboliais. Kitą gausų pogrupį sudarė Tado Kosciuškos bendražygių ir Napoleono I karų dalyvių, taip pat caro valdžios uždaryto Vilniaus universiteto profesorių portretai bei memorialiniai daiktai. Kaip minėta, pirmasis muziejaus variantas priminė M. Mnischecho projektą, o šioji institucija – Izabelės Čartoriskos kolekcija, nuo XIX a. pradžios iki 1831 m. sukilimo viešai rodytą Pulavų dvare.

I. Čartoriskos muziejų, kuriame būta daug Lenkijos valdovų brangenybių, ginklų, karo trofėjų ir dailės kūrinių, liudijusių herojiškus tautos elito žygius, Zdisławas Žygulskis apibūdino kaip panteono, lobyno bei relikvijų saugyklos derinį, o eksponatus – kaip priemones provokuoti emocinio pobūdžio asociacijas¹⁶. Čia eksponuotų daiktų autentiškumas ir mokslinis informatyvumas tebuvo

¹⁴ Žr.: *Pamiętniki Kommissji archeologicznej wileńskiej*, cz. I, Wilno, 1856, s. 1–15.

¹⁵ Ž. B ū č y s, S. P i v o r a s, min. veik., p. 68.

¹⁶ Zd. Ž y g u l s k i jun., min. veik., p. 57–58.

antraeiliai dalykai. Kaip demonstruotosios urnos su tikrais bei tariamais istorinių asmenybių palaikais, Pulavų muziejaus eksponatai žiūrovui turėjo sukelti prisiminimus, o šie – atitinkamą jausmų spektrą, dažniausiai sutampantį su emocine patriotizmo sąvokos skale. Toks praeities paminklų „jausminimas“ buvo romantizmo nuostatų apraiška.

Panaši romantizmo dvasia smelkė ir Vilniaus Senienų muziejaus rinkinius. Juose būta nemažai vertybių, susijusių su romantinės istorijos herojų ikonografija¹⁷. Antai čia buvo du aliejiniai Barbaros Radvilaitės portretai, paveikslas „Barbaros Radvilaitės mirtis“ bei gipsinis paminklo modelis: garsiosios kunigaikštienės bareljefas ir septynios architektūrinių detalių išliejos. Čia saugotas varinis ženklas su T. Kosciuškos atvaizdu ir legendinio sukilėlių vado daiktai: žiedas, žiūronas, kardas su dedikaciniu įrašu bei žalias artilerijos karininko munduras. Taip pat pagerbtas T. Kosciuškos adjutantas Julianas Ursynas Niemciewiczius: jį priminė portretas ir intymi relikvija – kepurėlė, kurią politikas bei rašytojas dėvėjo Paryžiuje savo mirties dieną. Beje, J. U. Niemciewiczius nebuvo vienintelis muziejuje reprezentuotas plunksnos tarnas. Ekspozicijoje buvo lenkų literatūrinės kalbos pradininko, XVI a. poeto Jano Kochanowskio, poeto sentimentalisto Franciszeko Karpińskio, preromantinių romanų autorės Onos Radvilaitės-Mostowskos, vieno pirmųjų lenkų folklorininkų Adamo Czarnockio (Zoriano Dolęgos Chodakowskio), Lenkijos ir Lietuvos istorijos šaltinių leidėjo, bibliofilo bei meno kolekcininko Adamo Tytuso Działyńskio, romantizmo poeto Vladislavo Sirokomlės portretų ir atminimo daiktų. Iš jų labiausiai branginti su Adomo Mickevičiaus asmeniu susiję eksponatai: du tapyti portretai, vienas biustas, gipsinė paminklo kopija bei dainiaus apsiaustas, 1858 m. padovanotas poeto Antano Edvardo Odineco.

Romantizmo įtaką liudijo ir tam tikras emocinis rinkinių pobūdis. Neužtektų pasakyti, jog Senienų muziejuje (kaip kiekvienoje panašioje įstaigoje) plėtota praeities tema. Čia formuotas praradimo ir mirties leitmotyvas. Tam ypač tiko Lietuvos didikų antikapių plokštės ir daugybė sentimentalių memorialinių smulkmenų. Pavyzdžiui, be minėtos J. U. Niemciewicziaus naktinės kepuraitės, A. Mickevičiaus apsiausto bei T. Kosciuškos daiktų, Senienų muziejuje saugotos pirmojo Vilniaus akademijos rektoriaus Petro Skargos ir vyskupo bei poeto Adamo Naruszewicziaus įkapių skiautės, laisvės viltį kraštui suteikusio Prancūzijos imperatoriaus Napoleono I plaukų

¹⁷ Vilniaus Senienų muziejaus rinkiniai aptariami remiantis publikuotais vertybių sąrašais: *Pamiętniki Komisji archeologicznej wileńskiej*, cz. I, s. 50–58; *Pamiętniki Wileńskiej archeologicznej komisji*, Wilno, 1858, nr 1, s. 18–19; *Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей*, сост. А. К. Киркор, Вильно, 1858; *Дневник заседаний комиссии разбора предметов, находящихся в Виленском музее древностей*, Вильна, 1865; О Виленском музее древностей, *Вестник Западной России*, Вильна, 1868, т. 3, кн. 8, отдел IV, с. 202–213.

sruoga, poeto Fr. Karpińskiego gitara ir jo kapo žolės kuokštėlis bei lovos, kurioje mirė Vladislovas Vaza, užuolaidos apkraštys. O kur dar neatsiejami romantizmo epochos muziejaus atributai – Stanislovo Bonifaco Jundzilo, Adolfo Abichto, Teodoro Narbuto bei kitų įžymių pomirtinės kaukės, bene tiesiausiai bei drastiškiausiai leidusios patirti kūniškojo netvarumo dramą. Visos šios relikvijos, visi šie *souvenirs de mort* skleidė melancholišką netekties aromatą, gedėjimo ir ilgesio nuotaiką. Jų dėka herojiškas praeities paveikslas, kuris atsiverdavo prieš Senienų muziejaus lankytojo akis, įgijo stiprią jausminę įkrovą. Tai buvo ne tik didinga, bet ir konkreti, suasmeninta bei intymi istorija, kurią reikia ne tik tyrinėti, bet ir „išjausti“, išgyventi.

Palyginti su Apšvietos epochai būdingu abstrakčiu, universalistiniu pasaulėvaizdžiu romantizmas, aktualizavęs konkrečios tautos ir krašto patirtį bei įprasminęs aktyvų suvokėjo santykį su praeitimi, žengė svarbų žingsnį į priekį tiek pačiame istorijos moksle, tiek istorijos žinių sklaidoje. Kita vertus, individualios vaizduotės bei emocijų sureikšminimas kartais leido pernelyg pasikliauti įspūdžiu ir legendą ar atsitiktinį liudijimą tapatinti su moksliniu šaltiniu, patvirtinančiu paminklo autentiškumą. Panašių romantizmui būdingų spragų būta ir Vilniaus Senienų muziejaus rinkiniuose. Beje, įtarimų dėl kai kurių eksponatų autentikos vėliau neslėpė nė patys šios institucijos puoselėtojai. Štai po daugelio metų, jau gyvendamas Krokuvoje, Adomas Honoris Kirkoras vilniečiui kolekcininkui Albertui Liudvikui Zoštautui prasitarė: „Be to, žinai, pone, kas pražudė mūsų muziejų? – relikvijos: plaukai, apsiaustai, žiūronai ir [kiti] daiktai, kurių netgi autentiškumas buvo abejotinas“¹⁸. Buvusio Senienų muziejaus archeologijos skyriaus vedėjo žodžiuose nuskambėjęs kartėlis išreiškė jau kito – pozityvistinio – laikotarpio pažiūras, kurias XIX a. viduryje Vilniuje tikriausiai būtų nedaug kas palaikęs.

Toli gražu negalėtume tvirtinti, jog Vilniaus Senienų muziejaus kolekcijos kaupuotos remiantis vienintele aiškia išankstine koncepcija. Vis dėlto romantiniai akcentai jose buvo itin ryškūs. Tiksliau galima būtų pasakyti taip: šios institucijos struktūra, anot N. Keršytės, atitiko tradicinio enciklopedinio rinkinio principus, o jos fondų turinys liudijo romantizmo įtaką. Kaip minėta, muziejus formuotas privačių aukotojų – daugiausia LDK bajorų – donacijomis, todėl neišvengiamai atspindėjo šio luomo pasaulėžiūrą, politines orientacijas ir netgi emocinę būseną. Kitaip tariant, aptartasis racionalistinis 1848 m. variantas gimė kaip teorinis ir iš esmės sekėjiškas bei utopinis projektas, o 1855 m. įkurta institucija tapo tokia, kokia tegalėjo būti – 1794 bei 1831 m. sukilimus pralaimėjusios ir naujam pasipriešinimui kylančios bajorijos idealų išraiška. Neatsitiktinai 1863-ųjų išvakarės ir pirmieji

¹⁸ A. H. Kirkoro 1882 05 30 laiškas A. L. Zoštautui, *MAB RS*, f. 273–1256, l. 1v.

posukiliminių represijų metai išsiskyrė ypatingu aukotojų dosnumu¹⁹. Šis faktas prašyte prašosi platesnio komentaro. Kodėl, užuot ėmusis visų įmanomų konspiracijos priemonių, buvo pasirinktas priešingas kelias, netrukus pasitarnavęs muziejaus reformatorių užmačioms? Ar vien sukilimo įaudrintas patriotizmas daugelį vertė atiduoti savo turtus pragaiščiai?

Galbūt galima spėti, jog tuometinės grėsmės akivaizdoje muziejaus rėmėjai elgėsi ir kaip prarastosios valstybės patriotai, ir kaip apskritai senojo feodalinio sociumo nariai, vadovavęsi tradicinio bajoriškojo mentaliteto nulemta logika. Ko gero, muziejus jiems buvo ne tik vieša mokslinė organizacija ar lietuviškosios (LDK vyravusia prasme) kultūros įstaiga, bet ir privileijuotųjų sluoksnių dominavimą išreiškusi institucija. Tai buvo legitimizuota luominės visuomenės struktūra, savo autoritetine galia turėjusi apsaugoti jai patikėtas vertybes. Šios įstaigos teisėtumą bei autoritetą liudijo plataus tarptautinio pripažinimo nusipelnusio ir imperinei valdžiai lojalumą demonstravusio kuratoriaus grafo E. Tiškevičiaus persona, išpūdingas Senienų muziejaus tikrųjų ir garbės narių sąrašas, kuriame puikavosi reikšmingiausių krašto aristokratų vardai, bei akivaizdūs imperatoriškosios šeimos palankumo įrodymai. Antai aukščiausiąjį pritarimą išreiškė ne tik paties Aleksandro II vizitas, įvykęs 1858-aisiais, carui besilankant Vilniuje, bet ir tais pačiais metais muziejui suteikta sosto įpėdinio Nikolajaus Aleksandrovičiaus globa²⁰. Nors pastarasis aktas tebuvo simbolinis gestas (tuo metu globėjas dar nebuvo sulaukęs pilnametystės), tačiau senojoje bajoriškojoje visuomenėje, vertinusioje įvairią garbės, globos ir palankumo simbolizaciją, jis suvoktas kaip svarbus valdovo išpareigojimo patvirtinimas.

Taigi 1862 ir 1864 m. vietiniai bajorai pasielgė taip, kaip derėjo kilmingųjų luomo nariams. Tuo tarpu Rusijos imperijos valdžia, pamynusi siuzereno etiką ir patrono priedermes bei niekais pavertusi išskirtines luomo teises, griebėsi žūtibūt įgyvendinti politinius tikslus.

1865 m. vasario 27 d. Michailo Muravjovo sudarytos Senienų muziejaus reorganizavimo komisijos taikiniu tapo ideologinis kolekcijų branduolys – patriotinės-memorialinės reikšmės eksponatai. Reformatoriai netruko išjuokti jų romantinį pobūdį. Ne kartą buvo pabrėžtas jų neautentiškumas ir menka materialinė vertė, labiausiai taikantis į vietinės šviesuomenės vaizduotę ypač audrinusias relikvijas²¹.

¹⁹ Palyginti su Senienų muziejaus veiklos pradžia paaukotų vertybių skaičius 1862 ir 1864 m. šoktelėjo daugiau nei dvidešimt kartų. Žr.: E. A l e k s a n d r a v i č i u s, *Kultūrinis sąjūdis...*, p. 44–45.

²⁰ Žr.: Sosto įpėdinio caraičio Nikolajaus 1858 10 25 raštas E. Tiškevičiui, *MAB RS*, f. 31–1427.

²¹ Pvz., nuolat priminta apgailėtina „kandžių suėsto Mickevičiaus apsiausto“ būklė. Triumfuota aptikus apgaulę su T. Kosciuškos žiūronu (tariamai 1794 m. spalio 10 d. Macejovicų mūšio relikvija) – mat pasirodė, jog šio prietaiso optinių lešių konstrukcija esanti vėlesnio laikotarpio.

Paimta viskas, kas kėlė bent menkiausią M. Muravjovo statytinių įtarimą turint sąsajų su maištinga LDK bajorijos dvasia. Kaip plačiai buvo užsimota, liudija komisijos posėdžių protokolai, kuriuose figūruoja ne vienas „nežinomo siužeto“ paveikslas ar reljefas, matyt, užkliuvęs vien dėl paskirų detalių, susijusių su LDK ikonografija. Konfiskuotas net JAV Nepriklausomybės deklaracijos projekto autoriaus Thomo Jeffersono atvaizdas, pabūgus jo asociacijų su demokratijos ir laisvės idėjomis, o taip pat su T. Kosciuškos asmenybe²².

Baigdama darbą komisija paskelbė iš muziejaus fondų eliminavusi 256 objektus²³. Palyginti su bendru istorijos ir meno paminklų skaičiumi tai buvo nedidelė grupė²⁴, bet jos konfiskavimas Lietuvos bajorams prilygo Vilniaus Senienų muziejaus griūčiai. Ši katastrofa pribloškė ir patį E. Tiškevičių. Beje, reorganizacijos peripetijose grafo laikysena nebuvo vienareikšmė. Įtrauktas į komisijos sudėtį kaip muziejaus vadovas, po penktojo posėdžio E. Tiškevičius „dėl ligos“ kurį laiką susirinkimų nelankė. Tačiau pagrasintas veiklą atnaujino ir netgi ėmė bendradarbiauti su imperinės valdžios atstovais: parūpino bibliotekos leidinių sąrašus, parodė slaptavietę, kurioje saugoti du A. Mickevičiaus portretai bei keletas kitų dailės kūrinių, taip pat atrinko ir reformatorių teismui pateikė aštuonis „abejotinus daiktus“. Už pagalbą jis sulaukė komisijos padėkos, tuoj pat apdairiai paviešintos, o tai dar labiau pakurstė kuratoriaus atžvilgiu kylantį vietinės visuomenės priešišumą.

Posėdžiuose pritaręs komisijos sprendimams, E. Tiškevičius išdrįso protestuoti tik M. Muravjovui išvykus iš Lietuvos. Tačiau nei daug kartų išbandyta kompromiso taktika, nei viešo protesto veiksmai, nei vėlesni mėginimai ieškoti įtakingų asmenų pagalbos šioje kritinėje situacijoje negelbėjo. Galiausiai, parašęs atsistatydinimo pareiškimą, grafas išvyko į giminaičiui Mykolui Tiškevičiui priklausiusį Biržų majoratą, kuriame kankinamas ligų, vienatvės ir nusivylimo praleido paskutinius aštuonerius metus. Vilniuje liko visos Senienų muziejui paaugotos kolekcijos. Iš reorganizuojamos institucijos jos buvęs globėjas teįstengė atsiimti savo turto trupinius: du medžioklės peilius, dvivamzdį šautuvą, porą pistoletų bei du kardus su dramblio kaulo ir jašmos rankenomis, kurie, matyt, nebuvo inventorizuoti²⁵.

²² *Дневник заседаний...*, c. 23.

²³ Ten pat, p. 47.

²⁴ Pagal E. Aleksandravičiaus pateiktus duomenis, 1864 m. muziejuje iš viso buvo 67 224 vertybės (kartu su gamtos eksponatais ir bibliotekos turtais), iš jų – 18 948 istorijos, kultūros bei meno paminklai (žr.: E. A l e k s a n d r a v i č i u s, *Kultūrinis sąjūdis...*, p. 52–53). Šiame straipsnyje bus kalbama tik apie pastarąją rinkinių grupę.

²⁵ Vilniaus švietimo apygardos globėjo I. Kornilovo 1865 11 08 raštas E. Tiškevičiui, *MAB RS*, f. 31–1460, l. 32.

Nepaisant muravjovinės komisijos paskelbto bei vėlesnėje rusiškoje spaudoje kartoto konfiskuotų vertybių skaičiaus²⁶, yra keblu atsakyti į klausimą, kiek eksponatų paimta 1865 m. kovo 3–26 d., atliekant Senienų muziejaus fondų reviziją. Mat neišliko (nes galbūt nė nebuvo) tikslaus objektų registro. Kita vertus, atrinktieji daiktai dar ilgai dulkėjo muziejaus užkaboriuose, kol 1868 m. naujojo Vilniaus švietimo apygardos globėjo Pompėjaus Batiuškovo pastangomis už šiaip ne taip sukrapštytas Vilniaus savivaldybės lėšas jie buvo išsiųsti į Maskvos Rumiancevo muziejų²⁷ ir (kaip teigiama literatūroje) į kai kurias kitas Rusijos įstaigas. Taigi per tris suirutės metus jų skaičius galėjo pakisti²⁸. Šiaip ar taip, 1868 m. Vilniaus spaudoje publikuotas apytikslis sąrašas leistų manyti, jog iš muziejaus fondų tąkart išimta apie 1000 vienetų²⁹. Palyginus 1879 m. išleistą pertvarkyto Senienų muziejaus katalogą ir ankstesnius dokumentus, akivaizdu, jog archeologijos, ginklų bei numizmatikos rinkiniuose po 1865 m. liko daug senų eksponatų, o kai kurios kolekcijos (pvz., iš rytietiškių dirbinių sudarytas vadinamasis Etnografijos skyrius) iš viso nepasikeitė³⁰. Vadinas, peršasi išvada, kad 1865 m. senienų konfiskuota keliskart daugiau, nei paskelbė muravjovinės komisijos atstovai, tačiau gerokai mažiau, nei mėgino įtikinti kai kurie vėlesni istoriografai³¹.

²⁶ Pvz., tas pats 256 vertybių skaičius nurodomas ir muziejaus atidarymo 30-mečiui skirtoje publikacijoje: „1-го января настоящего года...“, *Виленский вестник*, 1886 09 25.

²⁷ Žr.: В. М – и, Польская старина в Румянцевском музее, *Золотое руно*, 1907, no 11–12, c. 35.

²⁸ Aleksijus Vladimirovas, 1866 m. savo žinion perėmęs Senienų muziejaus rinkinius, liudija, jog muziejaus kolekcijos niokotos ir grobstytos. Muziejaus likučių tvarkytoju A. Vladimirovas tapo po to, kai ankstesnis jų „globėjas“ Piotras Bezsonovas su neaiškaus turto prikrautomis skryniomis paslapčia išvyko į Maskvą. Dingus šiam valdininkui, aptikta baisi netvarka: „Muziejaus bibliotekos knygos buvo sumestos pakampėje tarsi senų batų krūva. Vitrinose su archeologijos ir mumipuatikos rinkiniais (*ekspozycje*) buvo sugrūstos kaip papuolė, kojėlės sulaužytos, stiklai išdaužyti – patys daiktai, kaip, pvz., auksinės ir sidabrinės monetos, senoviniai vėriniai, apyrankės, žiedai bei kitkas, mėtėsi ant grindų – greta gulėjo sudaužyta etruskų vaza, senos plytos ir senovinio egiptietiško rankraščio papirusai buvo sutrupinti“. Tačiau nepaisant šių vandalizmo faktų ir įtarimo vagyste, Vilniaus švietimo apygardos kuratorius Ivanas Kornilovas nutarė „nekelti skandalo“. Žr.: Założenie i pierwsze lata Biblioteki Publicznej w Wilnie. Wspomnienia pierwszego jej bibliotekarza A. Władimirowa [1882], *MAB RS*, f. 9 (82)–98, l. 17–18.

²⁹ О Виленском музее..., c. 204–213. Nurodyti tikslesnį skaičių sunku, nes kai kurie smulkūs daiktai sąrašė pateikti grupėmis, įvardijant tik vertybių rūšį.

³⁰ *Каталог предметов Музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, сост. Ф. Добрянский, Вильна, 1879.

³¹ Pvz., L. Uziembla tvirtino, jog „muravjovinė komisija iš Tiškevičiaus Muziejaus paėmė 66 663 daiktus“, supainiodamas konfiskuotus objektus su visų institucijai priklausiusių vertybių skaičiumi. Žr.: L. U z i e b ł o, Z dziejów sławnej Auli wileńskiej, *Życie Ilustrowane*, 1908, nr 30, s. 238.

Vėliau versija apie išvežtą milžinišką Senienų muziejaus turtą (neįvardijant bent kiek tikslesnės jo apimties) labai išpopuliarėjo. Žr.: H. I l g i e w i c z, Polityka caratu wobec towarzystw naukowych w Wilnie, *Wilno i świat. Dzieje środowiska intelektualnego*, t. 1, Białystok, 2002, s. 179.

Vargu ar eliminuotieji eksponatai viršijo Senienų muziejaus fondų dešimtadalį. Tačiau tai buvo vertingiausi ir krašto istorijai aktualiausi daiktai. Nežiūrint to, pertvarkytame ir prie naujai įsteigtos Viešosios bibliotekos prijungtame muziejuje liko nemaža LDK praeities ženklų, tarp kurių būta netgi konfiskuotųjų vertybių. Spėjimą, kad ne viena 1865 m. pasmerkta seniena ar meno kūrinys galėjo išvengti liūdno likimo (vien jau dėl to, kad juos transportuoti stigo lėšų), patvirtintų po daugelio metų pareikšti liudijimai. Antai 1908 m. Liucijonas Uziembla teigė buvusio muziejaus patalpose įsikūrusioje Vilniaus viešojoje bibliotekoje regėjęs marmurinę Dorotėjos Sapiegienės antkapio plokštę, kuri pervežimui į Rusiją pasirodžiusi per sunki, bei tikino matęs kadaise Senienų muziejui priklausiusius aliejumi tapytus portretus. Be to, šio kolekcininko ir kraštotyrininko tvirtinimu, kai kurie 1865 m. paimti paveikslai, kaip kad Jono Rustemo ar Kanuto Rusecko drobės, tebebuvo reformuotuose rinkiniuose, tik figūravo ten kaip neidentifikuoti darbai arba kūriniai su kitais, pakeistais, pavadinimais. „Nežiūrint visko, nežiūrint bendros Muziejaus krypties tendencingumo, – rašė L. Uziembla, – reikia pripažinti <...>, kad liūdnoje kaimynystėje su mūsų Vilniui svetimomis apnašomis jame [muziejuje – J. M.] žinovo akis gali pastebėti dar daug puikių vietinių dalykų <...> Nemaža čia dar liko lenkų riterių ginkluotės, vietinių vėliavų, juostų, numizmatikos egzempliorių, piešinių, lenkiškų antspaudų ir t. t.“³²

Vis dėlto ne LDK praeitis buvo svarbiausia reorganizuoto Senienų muziejaus tema. Čia pastebimai padaugėjo rusiškos ir apskritai slaviškos kilmės eksponatų: senovės slavų kultūros relikvų, Rusijos imperijos institucijų atributikos, stačiatikių religijos simbolių.

Tiesa, vertybių kaupimo bei eksponavimo prioritetai keitėsi kartu su vietine valdžia ir muziejinio rinkinio tvarkytojais. Pirmasis Viešosios bibliotekos ir jai priskirto muziejaus vedėjas Aleksijus Vladimirovas, visokeriopai pritaręs rusifikacinei Vilniaus švietimo apygardos globėjo Ivano Kornilovo politikai, laikėsi modernesnės tautiškumo sampratos, pagrįstos ne konfesinio, o lingvistinio-kultūrinio bendrumo idėja. Būdamas įsitikinęs, jog nacionalinio tapatumo pagrindas yra kalba ir kultūra plačiąja prasme, jis gynė tikėjimo laisvę, tačiau siūlė katalikų pamaldose įvesti rusų kalbą; taip pat palaikė tuos, kurie ragino Vilniuje plėtoti rusiškų kultūrinių institucijų tinklą bei steigti rusišką universitetą, „kad jaunuoliai aukštojo mokslo nieieškotų Dorpate ar Varšuvoje“³³. Vilniaus bibliotekos ir muziejaus ekspozicijas

³² L. U z i e b ł o, min. veik., p. 239.

³³ Założenie i pierwsze lata Biblioteki..., *MAB RS*, I. 22.

Pirmojo Vilniaus viešosios bibliotekos vedėjo įsitikinimus suformavo asmeninė patirtis. Baigęs Maskvos dvasinę akademiją A. Vladimirovas pasirinko pasaulietinį kelią: kurį laiką dirbo periodinio leidinio „Вестник промышленности“ redakcijoje, vertė ir publikavo JAV politinės ekonomijos

jis siekė grįsti autentiškais LDK istorijos paminklais, pirmiausia senąja baltarusių kalba rašytais dokumentais, kurie, anot jo, taptų vaizdžiu paliudijimu apie rusiškąsias šio krašto šaknis.

Tačiau pasikeitus generalgubernatūros ir švietimo apygardos vadovams, 1871 m. A. Vladimirovas buvo priverstas atsisakyti pareigų. Kartu pakito situacija ir Senienų muziejuje: nuo tada ypatingą reikšmę imta teikti stačiatikių spaudiniams, maldingumo ženklams ir liturginiams reikmenims, pasižymėjusiems ne istorine ar meno verte, bet propagandiniu įtaigumu. Greta imperijos ir krašto valdininkų atvaizdų kolekcijos suformuota ištisa Stačiatikių Bažnyčios hierarchų portretų galerija³⁴. Pagrindiniu jos akcentu tapo diptichas, sudarytas iš paveikslų, vaizduojančių kolaborantą Lietuvos ir Vilniaus metropolitą Josifą Semašką iki bei po „atsivertimo“ į stačiatikybę. Neabejotina, jog tokia muziejinė įstaiga turėjo atgrasinti daugelį jos lankytojų. Tikriausiai modernesnė ir lankstesnė A. Vladimirovo koncepcija būtų naudingesnė rusifikavimo tikslams, nei šios atviros pastangos demonstruoti vietiniams gyventojams svetimos konfesijos pranašumą.

Paminėtina, jog greta LDK kultūros paminklų bei rusifikacinės politikos simbolių muziejuje būta ir kitokių eksponatų. Po muravjovinės reformos gerokai prasiplėtė tautinis rinkinių diapazonas. Be Tolimųjų Rytų egzotizmą, 1862 m. E. Tiškevičiaus pargabentų iš Kronštato, čia buvo galima rasti turkų, bulgarų, huculų, eskimų, baškių, buriatų dirbinių. Pakito ir retenybių kolekcija. Konfiskuotų relikvijų vietą joje užėmė nauji eksponatai: sidabro plaktukas ir kastuvėlis, kuriais caras Aleksandras II darbavosi 1858 m. mūrydamas simbolinį greta Vilniaus statomo tunelio akmenį, ta pačia proga naudota medinė kalkių dėžė, 1865 m. Kaune surengtos žemės ūkio ir pramonės parodos nuotrauka, medinis mikroskopas su preparatu, du kompasai, pora matavimo instrumentų, dar 1862 m. Boleslavo Lopacinskio padovanota transatlantinio telegrafo kabelio atkarpa, laivo modelis, gipsinis *écorché*, išdirbtos žmogaus odos gabalėlis (tiesa, pradangintas 1879 m. Maskvos antropologinėje parodoje³⁵) bei kitokios žiūrovų smalsumą žadinusios įdomybės. Be to, imta kaupti fotografijas – Lietuvos, Rusijos ir užsienio miestų bei gamtos vaizdus, įvairių tautinių tipų nuotraukas³⁶. Taigi, nepaisant didžiarusiškos propagandos, muzie-

specialisto Henry'o Charleso Carey'o veikalus, vėliau išvyko į Angliją, ten sukūrė šeimą ir kurį laiką gyveno. Didžioji Britanija tapo jo valstybės idealu – net Rusijos ir Lenkijos Karalystės santykius jis regėjo panašius į Anglijos ir Škotijos sąjungą. Tuo tarpu Lietuvai autonomijos teisių nebuvo linkęs pripažinti. Tačiau paveiktas vakarietišku pažiūrų, strateginiu Šiaurės Vakarų krašto rusifikavimo uždaviniu laikė ne prievartos struktūrų ir administracinio aparato gausinimą, o vietinės rusiškos inteligentijos sukūrimą. Žr.: A. Vladimirovo autobiografiniai duomenys, [1882], *MAB RS*, f. 9 (82)–99, l. 27–28.

³⁴ Daugelis šių drobių išliko ir dabar saugomos Lietuvos dailės muziejaus fonduose.

³⁵ Инвентарь Виленского археологического музея. Н. Редкости, *MAB RS*, f. 22–42, l. 11.

³⁶ Инвентарь Виленского археологического музея. Художественный отдел. 1903–1912, ten pat, f. 22–46.

jus dėl jame išryškėjusios tikslųjų mokslų ir technikos tematikos, o taip pat dėl antropologinių bei etnografinių motyvų tapo panašus į daugybę to meto muziejinių įstaigų, savo kolekcijas grindusių pozityvizmo principais: žavėjimusi neišsenkančia tikrovės fenomenų įvairove, vadovavimusi civilizacijos pažangos idėja ir tikėjimu racionalaus pažinimo galiomis. Reikia pastebėti, jog šie ypatumai reformuotąją instituciją priartino prie 1848 m. E. Tiškevičiaus pasiūlytos vizijos. Tačiau priešingai pirmajam projektui, kuriame numatyta aktyviai veikti ūkinį ir kultūrinį krašto gyvenimą, šioji struktūra buvo neveiksni.

1868-aisiais veiklą atnaujinusį Senienų muziejų lenkakalbiai gyventojai ignoravo. Smuktelėjo lankytojų skaičius, sumažėjo aukų³⁷. Vis pasigirdavo priekaištų dėl prasto fondų tvarkymo³⁸. Negana to, nutrūko E. Tiškevičiaus užmegzti ryšiai su Krokuvos, Prahos, Kopenhagos, Stokholmo bei kitomis užsienio mokslo institucijomis. Kadais, pasak Vincento Korotinskio, savo turtais pranokęs analogiškus Poznanės ir Lvovo rinkinius³⁹, dabar muziejus tebuvo eilinė provincijos įstaiga. Aki vaizdu, jog dėl 1865 m. reformos buvusios LDK žemės neteko vietinį autoritetą ir tarptautinį pripažinimą turėjusio kultūros centro, kuris buvo pajėgus ne tik organizuoti mokslinį darbą, bet ir šviesti bei auklėti visuomenę.

Nuo septintojo dešimtmečio pabaigos Lietuvoje klostėsi dramatiška situacija: kaip minėta, telkiančio centro nebuvo, tačiau visuomenės poreikis rinkti ir tyrinėti krašto senienas sparčiai augo. Antai dar 1862 m. E. Tiškevičius tvirtino: „Šiandien šeimos portretai, ištraukti iš palėpės ir nuvalyti, puošia būstus; seni ginklai, kamarose surūdiję, tampa pagrindiniu kambarių pagražinimu. Balnų ir pakinktų auksuotų nieks nebeperdirba namų reikmėms, bet visa tai, pasakyčiau, beveik su religine pagarba vertina“⁴⁰.

Susidomėjimas paminklais ypač sustiprėjo po 1863 m. sukilimo, kai buvo uždrausta daugybė pasaulietinių bei bažnytinių įstaigų, spaudinių, meno kūrinių ir buities atributų, susijusių su vietinėmis tradicijomis. Galima sakyti, jog 1865-aisiais Šiaurės Vakarų krašto gyventojui istorija prasidėdavo čia pat – grįžtelėjus per petį. Tai buvo sava, masinanti ir jaudinanti, tačiau nelegali istorinė praeitis. Šis nelegalumo potyris istorijos atžvilgiu žadino ypatingą pietizmą. Įsigyti „ką nors lietuviška“ daugeliui rodėsi esant pareigos ir garbės reikalui. Kaupta viskas, kas įmanyta – nuo archeologinių iškasenų iki A. Mickevičiaus autografų bei Jono Kazimiero

³⁷ Muziejų aukomis šiek tiek rėmė rusų tautybės Vilniaus gyventojai, tačiau dažniausiai dovanavo smulkias vertybes – vėlyvo laikotarpio LDK ir rusiškas monetas. Žr.: Ф. П о к р о в с к и й, „Виленский музей древностей...“, *Виленский вестник*, 1887 09 25.

³⁸ Э. В о л ь т е р, Виленский музей древностей, ten pat, 1889 06 11.

³⁹ W. K o r o t y ņ s k i, Eustachy hr. Tyszkiewicz, *Tygodnik Ilustrowany*, 1873, nr 300, s. 155.

⁴⁰ Przegląd miejscowy. Wilno, *Kurjer Wileński*, 1862 07 17.

Vilčinskio „Vilniaus albumo“ atspaudų, nuo senovinių monetų iki XIX a. pirmosios pusės Vilniaus institucijų simbolių ir mokyklinių uniformų sagų. Tačiau šis kolekcionavimas galėjo tarpti tik kamerinėje namų erdvėje, be rinkėjo vilčių sulaukti platesnio visuomeninio pripažinimo.

Tuo metu, kai Lietuvos kolekcininkai nuolat būgštavo dėl savo vertybių saugumo ir kolekcijų ateities, Lenkijos Karalystėje, taip pat Austrijai ir Prūsijai atitekusiose lenkų teritorijose senienų kaupimas bei demonstravimas tapo viešos kolektyvinės patriotinės veiklos forma. Antai šeštajame dešimtmetyje Varšuvoje ir Krokovoje pradėta organizuoti „suneštines“ senienų parodas, kuriose rodyti privatūs garsių Lenkijos giminių turtai⁴¹. Tokie renginiai turėjo didžiulę įtaką ne tik įvairių paminklų rinkimui, bet ir istorijos mokslo tyrimams, dailės bei amatų plėtrai. Dar svarbiau buvo tai, jog šios ekspozicijos skatino jų dalyvius ir žiūrovus didžiuliu sava – lenkiška – praeitimi, ugdė tautinės kultūros savitumo ir tęstinumo suvokimą.

Paskutiniais dviem trim amžiaus dešimtmečiais istorijos ir meno paminklų kaupimas lenkiškose žemėse išaugo iki visuotinės mados. Kartu klostėsi kolekcionavimą aptarnaujanti kultūrinė industrija. Štai Varšuvoje steigėsi antikvarinių vertybių restauratorių mokyklos ir netgi ištisi „senienų“ fabrikai, gaminę pigius padirbinius⁴². Susiformavo antikvariatų tinklas. Prekybiniai lenkų ryšiai išsiplėtė toli už Karūnos valdų. Jie pasiekė ir Šiaurės Vakarų krašto gubernijas, kuriose po 1863 m. sukilimo buvo uždrausta prekiauti vertybėmis, susijusiomis su LDK kultūra. Lenkijoje „lietuviškos“ senienos itin išpopuliarėjo. Neretas Varšuvos ir Krokuvos kolekcininkas pageidavo pirkti vadinamosios Vilniaus mokyklos dailininkų darbų, senų LDK bajorų šeimų dokumentų bei kitko. „Jei ten [Vilniuje – J. M.] kas nors turi akmens, bronzos ar geležies amžiaus iškasenų, pranešk man, Pone, tai gal surasčiau [kam jas parduoti]. Taip pat primenu, jog renku karines, mokyklines ir įvairių institucijų [uniformų] sagas – bet neturiu nė vienos lietuviškos, pvz., Vilniaus universiteto, įvairių mokyklų ir t. t. Jų prilaiko kiekvienas <...> žydas, taigi pašniukštinėk ten dėl manęs, Pone, o taip pat [paieškok] įvairių bronzos gabalėlių baldams, kokie jie bebūtų“ – rašė Varšuvos numizmatas Walerijus Kostrzębskis A. L. Zoštautui į buvusią LDK sostinę⁴³.

⁴¹ Varšuvoje pirmoji senienų paroda įvyko 1856 m., Krokovoje – 1858 m. Vėliau, antrojeje šimtmečio pusėje, tokios ekspozicijos surengtos ne tik didžiuosiuose Lenkijos miestuose, bet ir provincijoje. Analogišką senienų parodą Lietuvoje surengti svajoto ir Konstantinas Tiškevičius, tačiau po 1863 m. jo troškimams nebuvo lemta išsipildyti. Žr.: K. Tiškevičiaus 1858 11 04 laiškas Adomui [Kirko-rui?], *MAB RS*, f. 273–2465, l. 4.

⁴² Žr.: St. M. R z., *Kronika tygodniowa, Tygodnik Ilustrowany*, 1887, nr 215, s. 108; *Silwa rerum*, ten pat, 1889, nr 322, s. 143.

⁴³ W. Kostrzębskio 1893 08 01 laiškas A. L. Zoštautui, *MAB RS*, f. 273–1354, l. 2.

XIX a. antrojoje pusėje Vilniuje užvirė nelegali prekyba senais rankraščiais, kultūros paminklais ir meno kūriniais. Kasmet čia atvykdavo senienų supirkinėtojai iš Varšuvos, Krokuvos, Kijevo. Vieni naudodavosi vietinių kolekcininkų paslaugomis ar rausdavosi žydų auksakalių parduotuvėlėse, kiti (daugiausia profesionalūs keliaujantys komersantai), apsistoję viešbutyje ir pasigarsinę, laukdavo gyventojų pasiūlymų⁴⁴. Beje, maždaug tuo pat metu Lietuva pateko ir į Vakarų Europos antikvarų akiratį. Mat intensyvėjant tarptautinei rinkai, senienų prekeiviai ėmė žvalgytis naujų pajamų šaltinių ir minti kelius į buvusias LDK žemes bei Rusiją. Paryžiaus, Londono, Amsterdamo verslininkais prisistatinėję asmenys Vilniuje ieškodavo Sevro, Vienos ir Saksonijos porceliano, senovinių persiškų kilimų, Alansono ir Venecijos nérinių, anglų graviūrų bei kitokių XVI–XVIII a. prabangos dalykų⁴⁵. Nėgana to, Vakaruose plintant romantizmo bei istorizmo estetikos įkvėptai rytietišku dirbinių madai, paklausos sulaukė senieji LDK audiniai, ypač – nebenešiojamos ir sparčiai nykstančios kontušinės juostos, už kurias mokėta iki 350 rublių⁴⁶.

Tikėtina, jog prekybiniai pasiūlymai kai kuriuos bajorus galėjo sugundyti. Mat posukiliminės represijos nusmukdė Lietuvos dvarų ūkį. Todėl skurstantys kilmingo luomo nariai ėmė išpardavinėti savo turta. XX a. pradžioje prekyba šeimos kolekcijomis, iš esmės svetima tradicinei bajoriškajai visuomenei, jau nebuvo retas, išskirtinis reiškinys. Štai 1908 m. Stanislava Osviecimska aktyviai ieškojo tapybos, grafikos bei porceliano kūrinių pirkėjų: už didelę kainą juos siūlė privatiems Lenkijos kolekcininkams, Čartoriskų muziejui Krokuvoje, Viktorijos ir Alberto muziejui Londone, Berlyno Karališkajam muziejui, Čikagos Gamtos istorijos muziejui bei Paryžiaus Luvrui⁴⁷.

XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje greta komercinės išryškėjo ir priešinga – patriotinė – Lietuvos bajorijos laikysena. Tačiau tai buvo ne senasis LDK patriotizmas. Jį atsirasti paskatino už Lietuvos ribų susiformavę lenkų kultūros židiniai, ėmę kaupti „lietuviškąjį“ paveldą.

Abiejų Tautų Respublikos palikimu susirūpino 1870 m. Vladislavo Broel-Platerio iniciatyva Šveicarijoje įkurto Rapersvilio muziejaus rėmėjai, tarp jų – iš Lietuvos kilęs Stokholmo antikvaras Henrikas Bukovskis, raginęs tautiečius šiai institucijai siūsti meno ir istorijos paminklus bei pats tam tikslui supirkęs nemažai vertybių. Be to, LDK senienomis susidomėjo patriotiškai nusiteikusios kultūrinės

⁴⁴ Nuo devintojo dešimtmečio pabaigos dienraštyje „Виленский вестник“ tokių skelbimų pasiūlydavo beveik kasmet. Keliaujantys senienų supirkinėtojai Vilniuje dažniausiai pasirodydavo pavasarį, Šv. Jurgio mugės metu, ar rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais, vykstant žemės ūkio ir pramonės parodai.

⁴⁵ Žr. skelbimus: *Виленский вестник*, 1890 03 02; 1891 05 01.

⁴⁶ Ten pat, 1894 03 19; 08 21.

⁴⁷ Žr.: S. Osviecimskos 1908 m. korespondencija, *MAB RS*, f. 21–440.

lenkų organizacijos, veikusios Austrijos ir Prūsijos valdose, kur, kitaip negu Vilniaus ir Kauno gubernijose, tokia veikla nebuvo suvaržyta. Ypač aktyvios pozicijos laikėsi Poznanės mokslo bičiulių ir Krokuvos numizmatų draugijos bei Ossolińskių muziejus Lvove: Lietuvos kolekcininkus kvietė įsijungti į savo gretas⁴⁸, prašė dovanoti vertybių, šioms siūlė patikimą globą. „<...> visus istorinius paminklus priimame ne tik kaip absoliučią, bet ir kaip sąlyginę dovaną su šeimos atsiėmimo teise Draugijos likvidavimo atveju ir netgi esame pasirengę priimti ilgesnius apdraustus depozitus. Mums rūpi ne tiek nuosavybė, kiek tinkama priežiūra ne vienos į pavojų patekusios ar galinčios patirti paniekimą <...> relikvijos, kuri pas mus rastų pagarbą apsaugą“, – A. L. Zoštautui rašė Poznanės mokslo bičiulių draugijos valdybos sekretorius⁴⁹.

Ne vienas Vilniaus inteligentas, skatinamas patriotinių jausmų ar baimindamasis dėl turto saugumo, šioms institucijoms padovanojo savo surinktų senienų⁵⁰. Apie visos asmeninės kolekcijos donaciją rimtai svarstė ir minėtas A. L. Zoštautas, kurio nuostatos privertė A. H. Kirkorą sušukti: „Ach, vargšė Lietuva! Mes patys save apvaginėjame. Jūsų rinkiniai čia [Krokuvoje – *J. M.*], ar Lvove arba Poznanėje, kurie jau tiek mūsų paminklų surijo <...>, bus lašas jūroje, tuo tarpu kai Lietuvoje, rūpestingai gausinami, po daugel metų [jį] gali sukurti puikią visumą ir net labai gali praversti ateity pas save namuose“⁵¹. Laiško autorius visomis išgalėmis įtikinėjo A. L. Zoštautą neapleisti pilietinės priedermės, nesiliauti dirbus savo krašto bei žemiečių labui, nes aplinkybės neabejotinai pasikeisiančios ir ateisiantys geresni laikai. Deja, susirūpinimo kupini žodžiai adresato nepaveikė. Po dešimties metų Vilniaus kolekcininkas ryžosi savo monetas, medalius, archeologines iškase-nas, tapybos ir grafikos kūrinius, žemėlapius bei rankraščius perduoti Krokuvos numizmatų draugijai. Tačiau šis apsisprendimas, regis, sužlugo dėl tų pačių priežasčių, kurios M. Muravjovo statytiniams sutrukdė sklandžiai užbaigti Senienų muziejaus reformą: mat draugija atsisakė sumokėti už vertybių pervežimą⁵². Todėl dar ir XX a. pradžioje A. L. Zoštautas svarstė dėl testamentu, kuris garantuotų jo sukauptų meno ir istorijos turtų saugumą.

⁴⁸ Krokuvos numizmatų draugijos pirmininko P. Umińskio 1889 03 31 raštas A. L. Zoštautui, ten pat, f. 7–1982, l. 1. Beje, XX a. pradžioje, vakariniame Rusijos imperijos pakraštyje kiek atslūgus politinei įtampai bei sušvelnėjus režimui, ryšius su Vilniaus inteligentais taip pat pradėjo megzti įvairios Varšuvos draugijos. Žr.: W. Gersono 1900 03 18 laiškas T. Vrublevskui, *MAB RS*, f. 7–1408; K. Benni 1909 m. laiškas T. Vrublevskui, ten pat, f. 7–1418.

⁴⁹ L. Benzeltjerno-Engeströmo 1885 05 02 laiškas A. L. Zoštautui, ten pat, f. 273–882, l. 5v.

⁵⁰ Pvz., žr.: Ossolińskių fundacijos Lvove kuratoriaus K. Krasickio 1881 09 09 padėkos raštas J. Titiusui, ten pat, f. 7–1942.

⁵¹ A. H. Kirkoro 1882 05 30 laiškas..., ten pat, l. 1.

⁵² P. Umińskio 1892 01 25 laiškas A. L. Zoštautui, ten pat, f. 7–1982, l. 2, 3.

Galima tvirtinti, jog po 1865 m. paveldo gabenimas į kaimynines šalis bei Vakarų valstybes įgijo didžiulį mastą ir Lietuvos kultūrai atnešė ne mažesnių nuostolių kaip ir pati liūdnai pagarsėjusi Senienų muziejaus reforma. Ko gero, dar svarbesni buvo vietinių bajorų – dvarininkų bei laisvųjų profesijų narių – požiūrio pokyčiai. Akivaizdu, kad tarp lenkakalbės Lietuvos šviesuomenės, gimtajame krašte neradusios būdų aktyviai ir prasmingai veikti, tolydžio stiprėjo orientacija į Karūnos žemes. Priešingai carinės administracijos lūkesčiams, augo LDK elito palikuonių psichologinis ir kultūrinis priklausymas nuo stambių Lenkijos centrų, kuriuose viešajam gyvenimui plėtotis sąlygos buvo kur kas palankesnės. XIX a. antroje pusėje užsimezusių nuostatų sunaikinti neįstengė net 1904 m. prasidėjęs oficialios liberalizacijos laikotarpis ir nauji mėginimai kurti kultūros įstaigas. Antai Vilniuje įsisteigus lenkų Mokslo ir meno muziejui, jo fondų saugotojas L. Uziembła pareiškė: „Ir šiandien, stiprindami Vilniaus muziejų, dažnai, labai dažnai privalome prisiminti krokuviškį. Garbingiausi tautiniai paminklai griežtai privalo būti Krokuvoje“⁵³.

Taigi Vilniaus Senienų muziejaus pertvarkymas tapo skatuliui, kartu su kitais politiniais bei socialiniais veiksniais pastūmėjusiu bajoriškąją Lietuvos šviesuomenę integruotis į Lenkijos kultūrą. Drauge su šia geokultūrinės subordinacijos slinktimi prasidėjo Vilniaus periferizacijos procesas. Po penkių dešimtmečių jo rezultatus apibūdino Benedyktas Hertzgas. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse žvelgdamas į buvusį LDK mokslo bei meno židinį lenkų prozininkas ir publicistas konstatavo: „Praėjo didžiosios Vilniaus šlovės dienos. Nugrimzdo į praeitį epocha, kai Lietuvos sostinė spinduliavo kultūrą savame krašte, ką ten!, visoje Lenkijoje. <...> Dabar Vilnius turi daugiau kaip 250 tūkst. gyventojų. Taigi yra didesnis už Krokuva, Poznanę ir netgi Lvovą. Teritorija nedaug nusileidžia Varšuvai. Nežiūrint to, palyginti su Vilniumi kiekvienas minėtas miestas sudaro didumo, gyvybės, grožio, o pirmiausia – turtingumo įspūdį. Vilnius kiekviename žingsnyje manifestuoja savo neturtą bei atsilikimą, ir kas dar būdingiau – savo parapiškumą“⁵⁴.

Apibendrinant galima pasakyti, jog Vilniaus Senienų muziejus išgyveno tris pagrindinius raidos tarpsnius. Apšvietos ideologiją atspindėjusiame 1848 m. projekte jis iškilo kaip universali institucija, greta akademinio mokslo bei švietimo paskirties turinti svarbius praktinius, ūkinius uždavinius. 1855 m. įkurtoje įstaigoje, kurioje svarbiausiais tapo valstybingumo laikų istorijos ir meno paminklai,

⁵³ L. U., O Eustachym hr. Tyszkiewiczzu. Drobiazg okolicznościowy szperacza, *Życie Ilustrowane*, 1908, nr 50, s. 405.

⁵⁴ B. H., Listy z Wilna, *Głos Polski*, 1914, nr 4, s. 8.

išryškėjo romantinės tendencijos. Būtent prieš romantizmo dvasia persmelktą ideologinį kolekcijų branduolį buvo nukreipta 1865 m. reforma. M. Muravjovo sudarytos komisijos pertvarkymus vėliau pakoregavo vietinių valdininkų ir fondų tvarkytojų veikla, dar labiau padidinusi muziejaus nuostolius. Nežiūrint to, tenka pripažinti, jog reorganizatoriai nesiekė šios institucijos tiesiog sunaikinti ir jos vietoje įkurti kitą darinį. Po reformos muziejuje liko daug senųjų vertybių. Be to, atsirado pozityvizmo laikotarpiui būdingų kolekcijų, kurios reformuotąją įstaigą tam tikru mastu priartino prie pirminės 1848 m. projekto vizijos. Tačiau visuomeninis Senienų muziejaus autoritetas buvo pakirstas. Lietuvos šviesuomenė, negalėdama susitaikyti su krašto istorijai aktualiausių vertybių praradimu, taip pat su naujais, pasaulietinę Rusijos imperijos valdžią ir Stačiatikių Bažnyčią demonstratyviai propagavusiais eksponatais, ėmė Senienų muziejų ignoruoti ir stiprinti ryšius su Lenkijos kultūros organizacijomis. Žlugus pastangoms išlaikyti ir puoselėti paskutinį reikšmingą LDK tradicijomis paremtą XIX a. kultūros židinį, Vilnius pateko į stiprų lenkiškųjų centrų įtakos lauką, o tai pirmaisiais XX a. dešimtmečiais turėjo lemtingų padarinių.

FORBIDDEN MONUMENTS: THE REORGANISATION OF THE VILNIUS MUSEUM OF ANTIQUITIES AND ITS RESULTS

Summary

JOLITA M U L E V I Č I Ū T Ė

The article discusses the evolution of the conception of the Vilnius Museum of Antiquities from the 1848 project to the 1865 reform of this institution carried out at the order of Mikhail Murav'ev and analyses the cultural situation that existed in Lithuania in the second half of the nineteenth century.

In 1848, Count Eustachy Tyszkiewicz submitted to the Vilnius Governor-General a rationalist project for the so-called Provincial Museum, in which ideas characteristic to the Age of Enlightenment and positivism were raised. But the Museum of Antiquities, founded in 1855, showed tendencies of romanticism. Through the efforts of donors, mostly the nobles of the Grand Duchy of Lithuania, a pantheon from the period of statehood was collected: portraits of the rulers and generals, military standards, parts of uniforms, weapons, and expensive trappings with the heraldic symbols of famous families. Another subgroup consisted of the comrades-in-arms of Tadeusz Kościuszko and the participants in the wars of Napoleon I as well as the portraits and memorabilia of the professors of Vilnius University, which had been closed by the Tsarist government. A good deal of space was devoted to exhibitions reflecting the history of literature, including relics connected with the person of the poet, Adam Mickiewicz.

It was because of this ideological core of the museum that the museum became a target of the Tsarist government. During the 1865 inspection of the collections, all the exhibits of a patriotic-didactic nature were removed and in 1868 sent to the Moscow's Rumiancev Museum. Their place was taken by relics from old Slavic cultures and symbols of Russian Imperial institutions and the Orthodox Church. On the other hand, many GDL historical monuments remained. In addition, exhibitions illustrating scientific and technical progress as well as ethnographical and anthropological knowledge appeared. Thus the collection of the reorganized museum was not one-sided. But Lithuania's nobles ignored this institution. Due to the reforms of Murav'ev, the former lands of the GDL lost a cultural centre possessing local authority and international recognition.

In the second half of the nineteenth century, there was no scientific institution that could play the role of a cultural centre in Lithuania. Nevertheless, interest in history and antiquities was growing constantly. Antiquarians from foreign countries as well as Polish cultural organisations operating in the territories of Austria and Prussia were interested in the heritage of the GDL. The Society of the Friends of Science in Poznań, the Numismatic Society in Krakow, and the Ossoliński Museum in Lvov became especially active: they invited Lithuanian collectors to join the ranks of their supporters and offered them secure care for their property. These exhortations frequently received a positive answer from patriotically-minded nobles. In this way, the orientation to the lands of the Polish Crown was continuously strengthened in Lithuania's Polish-speaking enlightened society. Contrary to the Tsarist administration's

expectations for the Russification of the region, the psychological and cultural dependency of the descendants of the elite of the GDL on the large Polish centres, in which conditions for the development of a public life were somewhat more favourable, grew. At the same time, the process of the peripherisation of Vilnius, a former capital of the GDL, appeared.

Gauta 2003 m. rugsėjo mėn.

Jolita M u l e v i č i ū t ė (g. 1961). Humanitarinių mokslų daktarė, Kultūros, filosofijos ir meno instituto Dailėtyros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Tyrinėja XIX a. II pusės – XX a. I pusės Lietuvos dailės ir amatų raidą, masinės kultūros formavimąsi, meninės kultūros modernizavimo procesus.

Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Saltoniškių g. 58, Vilnius, 08105.